

V. Теорія політики

УДК 321.7.015

*Отрешко В. С.**

Кандидат педагогічних наук

ПОЛІТИЧНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

Аналізується трансформація поняття політичного суверенітету та вплив глобалізації й інтеграції на сучасні процеси державотворення.

Ключові слова: *політичний суверенітет, державне управління, функції держави, глобальне управління, територіальна цілісність.*

Проблема утвердження політичного суверенітету в сучасній політичній науці піднімається в контексті дослідження процесів глобалізації, феноменів глобального управління й безпосередньо з ними пов'язаних процесів, які називають трансформацією, розмиванням, ерозією політичного суверенітету нації-держави, що зумовлені активізацією дій, породжених глобалізацією транснаціональних спільнот, міжнародних організацій, транснаціональних та адміністративно-територіальних регіонів. Ці питання ще у 1990-х розпочали піднімати А. Вебер, Е. Гідденс, Ж.-М. Гуено, М. Елброу, К. Омае, В. Райнеке, Дж. Розенау, Л. Туроу, М. Ільїн, В. Цимбульський та багато інших дослідників. На початку XXI ст. продовжують розробку цієї теми Ю. Габермас, Г. Пітерс, Д. Гелд, І. Алексеєнко, Л. Гринін, С. Макаренко, А. Моїсєєв, М. Сазонов, А. Толстоухов, І. Парапан, Ю. Мелков, Б. Юськів та ін.

Існують різні точки зору щодо перспектив політичного суверенітету в майбутньому. Більшість дослідників сходяться в думці про передання сучасними державами частки суверенітету на наддержавний та субнаціональний рівні. Визнаючи це, одні дослідники вважають існування глобального управління як такого, що «здійснює організуючий вплив на світову спільноту і в якому політика виходить за національні межі і набуває глобального рівня» [1, с. 122], доведеним фактом, інші —

досить скептично висловлюються з цього приводу. Відповідно далеко не всі дослідники поділяють думку про ослаблення нації-держави, дехто стверджує, що, навпаки, відбувається зворотнє явище — держава зміцнюється [2, с. 322], або принаймні залишається основним актором у міжнародних відносинах [2, с. 57]. При цьому і скептики, й оптимісти в питанні майбутнього держави практично одногослосно визнають, що функції та завдання держави значною мірою трансформуються.

Отже, перспективи політичного суверенітету нації-держави неочевидні й поліваріантні. Переважна більшість науковців, досліджуючи трансформацію політичного суверенітету, акцентують увагу на впливові на цей процес наднаціональних сил і лише згадують про дію локальних факторів. Зазвичай дослідники, застосовуючи здобутки політичної теорії й емпіричні дані, шукають відповіді на питання про вплив глобалізації на процеси державотворення. Проте, у працях з даної проблематики лише фрагментарно висвітлюється питання трансформації політичного суверенітету, впливу цих трансформацій на політику сучасного державотворення та демократичного врядування держави. Тож у своїй статті ми й зупинимося більш детально на розгляді цих питань.

Історично ідеологія суверенної держави виникла як протистояння середньовічному уявленню про верховенство «суверена», сеньйора - верховного феодалного правителя, незалежного фактично навіть від центральної монаршої влади. Із часом акцент починає переноситися з суверенітету особистої влади феодала, суверена на прерогативи держави, Становлення ідеї політичного суверенітету співпало за часом із процесом виникнення незалежних, централізованих держав у Західній Європі. Причому тут суверенність означала основну якість держав, що утворювалися, незалежних від церкви, інших держав і інших центрів влади усередині даного державного утворення.

Класики теорії політичного суверенітету, трактуючи поняття суверенітету чи то як прояв «постійної, незалежної, єдиної та неподільної абсолютної влади над громадянами та підданцями» (Ж. Боден) [3, с. 60–61], чи як «вираз колективної волі, яка принципово не може бути відсудженою або передорученою будь-кому» (Ж.-Ж. Руссо) [4, с.240], чи то «вираз основних розрахунків, які базуються на єдності влади» (Т. Гоббс) [5, с. 54–55], на досить тривалий час сформували уявлення про єдність та принципову неділимість політичного суверенітету. Під впливом цих уявлень суверенітет сприймається як верховенство влади всередині країни та її незалежність від будь-якої зовнішньої влади.

Важливою ознакою його є визнання міжнародним співтовариством, іншими суб'єктами міждержавних відносин права даного уряду на юридично рівних засадах вступати у взаємини з іншими урядами [6].

Перші спроби переосмислення класичної теорії політичного суверенітету були викликані прагненням демократичних перетворень задовго до появи поняття глобалізації. Вони стосувалися внутрішнього аспекту суверенітету та були здійснені у працях американських просвітителів О. Гамільтона, Дж. Джея, Дж. Медісона, Т. Джефферсона, вчених А. де Токвіля й ін., присвячених побудові федеративної системи США на засадах демократії. Їх твори певним чином подолали обмеженість теорії суверенітету, відповідно до якої має існувати єдиний центр влади, що править суспільством. У своїх працях вони послідовно доводили, що безпосередня участь народу в політичному управлінні можлива лише за умов розподілу влади між різними центрами прийняття рішень. Зокрема, Т. Джефферсон систему управління державою уявляв як єдність різних рівнів: 1) загальної федеральної республіки для всіх питань, що відносяться до зовнішньої і федеральної політики; 2) республіки штату, що має відношення виключно до громадян; 3) окружної республіки, що займається справами та інтересами округу; 4) районної республіки для дрібних, але в той же час важливих місцевих питань. І все це разом узятє, вважав він, — поєднується завдяки тому, що кожному громадянину особисто доручається управління народними справами [7, с. 158].

Сучасний американський дослідник В. Остром услід за О. Гамільтоном, Дж. Джеєм і Дж. Медісоном визначає суверенітет як повноваження правотворчості та оперує цією категорію, висвітлюючи шляхи побудови не стільки федеративної держави, скільки самокерованого суспільства — суспільства, де реалізована здатність самого народу «правити» у повному розумінні цього слова. «Система правління, що організована на принципі розподілу влади, включаючи їх взаємні стримування і противаги, зазначає дослідник, передбачає розподіл влади між незалежними структурами прийняття рішень. Використовуючи одну владу для утримання іншої за умов, що діють протилежні й суперечні інтереси, така система правління прагне до підтримки рівноваги» [5, с. 32]. Таким чином, суверенітет вже не є чимось неподільним та невідчужуваним. Навпаки, заради втілення в життя демократичного ідеалу він має бути поділений таким чином, щоб жодний інститут, посадова особа чи рівень врядування не мали необмежених повноважень.

Необхідність вертикального розподілу влади обґрунтовується не лише для федеральних систем. Увага до принципу розподілу влади за вертикаллю в сучасних політологів, юристів, кратологів є органічним продовженням вчень Ш. Монтеск'є, Дж. Бентама та всього лібералізму XIX ст., який мав за мету недопущення тиранії влади. Більш того, американський вчений А. Лейпхарт у своїй теорії співсуспільної демократії [8] за допомогою вертикального розподілу влади пояснює політичну стабільність у багатоскладових суспільствах. Проте, як свідчить досвід минулого століття, лише окремим державам вдалося забезпечити політичну стабільність та зберегти територіальну цілісність у такий спосіб.

Нині розрізняють внутрішній і зовнішній аспекти суверенітету. Внутрішній аспект передбачає можливість для держави розпоряджатися своєю територією й ресурсами, а також видавати закони й примушувати громадян до їх виконання. У внутрішньому житті країни суверенітет передбачає верховенство уряду та державних структур, які ним формуються. Зовнішній — це можливість держави проводити незалежну політику, встановлювати відносини з іншими державами, оголошувати їм війну, укладати мир тощо.

Тиск на суверенітет зсередини зазнало чимало держав, які виникли після Другої світової війни на територіях минулих колоній і після розпаду соціалістичного табору. Зокрема багато країн Азії, Африки, Латинської Америки, започаткувавши незалежність, так би мовити «роздираються на частини» нескінченними конфліктами політичного, етнічного та релігійного характеру. Їм властиві вільно проведені кордони, відсутність культурно-історичної й етнічної єдності, незавершеність процесу формування націй і народностей, а пануючі режими в цих країнах не мають нічого спільного з демократією і неспроможні без застосування насильства врегулювати пов'язані з територіальними відмінностями протиріччя.

Щодо колишніх країн соціалістичного табору, то поки в них панували тоталітарні й авторитарні режими, міжрегіональні, міжетнічні, релігійні та інші протиріччя приховувались, заганялись усередину. Крах соціалістичної системи та процеси суспільних трансформацій, що відбулися за цим, призвели до послаблення державної влади на всіх рівнях, загострення згаданих проблем і виходу назовні старих конфліктів, що призвело до розпаду «соціалістичних федерацій». Багато країн цієї групи продовжують відчувати проблеми з «територіальною цілісністю»

і «державною єдністю», маючи невирішені проблеми з окремими регіонами.

Таким чином, трансформація внутрішнього аспекту політичного суверенітету відбувається неоднаково у державах різних типів і має різний вплив на процеси державотворення. На думку німецького політолога Р. Дарендорфа, ця трансформація особливо небезпечна для новоутворених країн із гетерогенним складом населення. Слабкість політичного центру, одна з причин оновлення старих регіональних, етнічних і релігійних непорозумінь. Чим країна однорідніша, тим вищі її шанси на успіх у процесі державотворення. Країнам зі складним етнічним складом населення треба звертати більше уваги проблемам територіальної цілісності й дотримання законності та правопорядку [9, с. 792].

В усталених демократіях така трансформація відповідає доктрині переходу від «позитивної держави» (або «держави-інтервента», що активно проникає в різні сфери діяльності й підпорядковує їх собі) до «регулюючої» або «активізуючої» держави [10, с. 33], ключовим інструментом якої стали «вироблення правил» та «поручительство». Держава, яка була за старих часів виробником усіх благ і послуг, що найбільш повно втілювалося у концепції держави добробуту (welfare state), за кілька десятиліть перетворилася на нейтрального регулятора ринкових процесів, який має заповнити прогалини, допущені ринком на рівні інфраструктури суспільства.

Отже, політичний суверенітет, на наш погляд - це можливість держави проводити незалежну політику, встановлювати дипломатичні відносини з іншими державами, оголошувати їм війну або укладати мир, самостійно приймати рішення з питань зовнішньої політики й національної безпеки, введення податків і зборів, заборони або заохочення ввозу і вивозу товарів, друку грошей, запозичень, проголошення або обмеження політичних свобод, встановлення правил проведення виборів, взаємодії великих організованих груп людей з вироблення і реалізації управлінських рішень, відповідальності та підзвітності держави своїм громадянам, участі останніх у політиці тощо.

Іншими словами політичний суверенітет — це публічне управління справами держави на всіх рівнях.

Це означає, що віддаючи частку суверенітету субнаціональним структурам, організаціям приватного сектора економіки й інститутам громадянського суспільства, держава не може залишитися слабкою.

Натомість заради збереження свого потенціалу вона вимушена переглянути методи та засоби керування суспільними процесами, змінивши прями й безпосередні засоби впливу на непрямі, дистанційовані. У цьому зв'язку цілком слушним видається твердження Г. Пітерса, який зазначає, що, маючи «дистанційований» характер, державне управління все одно залишається управлінням, адже уряд зберігає за собою здатність керувати, направляти, впливати на те, що відбувається в економіці й суспільстві, не обов'язково при цьому цілком їх контролюючи [11].

Феномен переходу від доктрини «позитивної держави» до доктрини «регулюючої держави» чимало дослідників пов'язують із реаліями постіндустріального суспільства, на шляху до якого найбільш успішно просуваються саме «старі демократії». Е. Тоффлер вказує на глибокі зміни в характері виробництва, що відбулися за останній час. Раніше епосі масової демократії була властива концентрація влади на рівні держави. Така концентрація не сприяла розвитку технологій масового виробництва і зростання національних ринків. Нині з появою дрібносерійних технологій ситуація змінюється. Передова економіка перемістила форми виробництва на світовий рівень. Багато товарів відтепер не виробляються в одній країні, а потребують комплектуючих з різних країн, де також здійснюється їхнє складання. Зміни, що відбуваються, сприяють то зростанню виробництва, то його падінню, що прямо впливає й на політику. Усе це вказує на необхідність політичної децентралізації й одночасно передання частини влади наверх — наднаціональним органам». За таких умов, зазначає Тоффлер, «урядам стає все важче здійснювати управління, застосовуючи традиційні методи: централізоване державне регулювання, оподатковування й фінансовий контроль» [12, с. 293–295].

Спостереження Е. Тоффлера знаходять відбиття у теоретичних моделях і практиках вдосконалення державного управління, які поширюються в сучасному світі. На зміну ієрархічно організованим структурам управління індустріальної епохи приходять управлінські структури, організовані за мережевим принципом. Їх формування, стверджують португальські дослідники К. Капарето і Ф. Фонсека, відбувається трьома шляхами: через децентралізацію компетенції держави й передачу частини її локальним співтовариствам; через передачу завдань суспільних служб, підлеглих державі, громадським спільнотам; через розбюрократизацію й раціоналізацію керівництва й управління великими соціальними службами [13, с. 36]. Такі процеси підживлювались

тенденціями демократизації суспільного життя, які відбувалися в Європі останні 40–50 років та збіглися з процесами європейської інтеграції та глобалізації. Під впливом усіх цих факторів влада держави інституційно розподілилася від урядових і субнаціональних структур (локальних і регіональних) до численних груп приватного сектора економіки, а також громадянського суспільства з його неурядовими організаціями.

Політико-управлінські науки цей перехід до державотворення нового типу характеризують за допомогою низки концептуальних моделей організації діяльності органів влади, що дозволяють, з одного боку, зберегти керуваність суспільними процесами, а з іншого — забезпечити умови для більш повного прояву локальної ініціативи. Серед них особлива увага приділяється так званій моделі «Нового державного менеджменту» (New Public Management), що набула популярності у 1980-ті рр., та концепції «Governance» або «Good governance» (перекладається як «якісне врядування», «добре врядування», «належне врядування»), що прийшла їй на зміну у 1990-х роках [10].

Модель «Нового державного менеджменту» прийшла на зміну класичній моделі державного управління «Public Administration». Народжена після другої світової війни «Public Administration», наділяючи державу передусім адміністративною роллю, в кінці 70 — на початку 80-х рр. зазнала значних кризових явищ, що виявлялися у збоях механізмів управління суспільними справами, неефективному використанні податків, зниженні якості послуг, зростанні бюрократизму й корупції, падінні довіри до влади. Для подолання цих вад на хвилі неоліберальних реформ на зміну «державі-адміністратору» приходять «держава - економічно ефективний менеджер», яку й представляла модель «Нового державного менеджменту», вводячи в організацію та діяльність держави такі ринкові елементи як конкуренція, контрактна система, тендер, маркетинг, реклама. Оскільки надання послуг населенню, покращення їх якості стало основною метою адміністративної діяльності, відбувалась децентралізація та деконцентрація структур і функцій держави, зменшувалась кількість управлінських ланок, створювались альтернативні державним агенції з надання послуг населенню, розвивалося місцеве самоврядування, посилювався контроль за діяльністю адміністративних організацій тощо. Тобто управління соціальним розвитком стало розглядатися з точки зору дотримання правил і стандартів, прийнятих у корпоративному менеджменті поза впливом політичних процесів,

а значить, державне управління все більше стало зводиться до системи конкретних дій, спрямованих на досягнення конкретного результату.

Попри значні позитивні наслідки запровадження механізмів «нового менеджеризму», менеджерський підхід у державному управлінні не вирішив багатьох питань, передусім, проблем контролю за відповідністю діяльності держави суспільним потребам і цінностям. Отже, необхідність вирішення питань співвідношення адміністрування й політики, політичного контролю над державним управлінням, відповідальності та підзвітності держави своїм громадянам, участі останніх у політиці зумовила вироблення нової концепції державного управління, зміст якої нерідко передається англomовним терміном «governance» і характеризує не стільки управління, скільки врядування як «процес розпорядження владою відповідними публічними інститутами, до якого реально можуть залучитися зацікавлені суспільні групи громадян.

У межах нової концепції соціальне управління розглядається як процес політичної діяльності, який потребує власних механізмів вироблення та реалізації комплексних управлінських рішень. Governance, на відміну від менеджменту (management), зазначають В. Корженко і В. Нікітін, розглядає державне управління як процес взаємодії великих організованих груп людей з вироблення і реалізації управлінських рішень, тобто як політичний, а не технологічний процес. Від government його відрізняє, по-перше, обов'язкова участь у процесі державного управління представників громадянського суспільства і бізнесу, а по-друге, орієнтація не на результат управлінської діяльності, а на формування політичного механізму вироблення й реалізації рішень [14].

Варто відзначити, що на першому етапі значний інтерес до поняття «governance» виявили представники концепції політичних мереж Дж. Розенау, Г. Пітерс та ін., які розуміли «governance» як «управління без уряду» (governance without government) [15], підкреслюючи важливість мереж, товариств і ринків у здійсненні публічного управління. Приділяючи особливу увагу складу учасників управління, вони трактують «governance» як врядування на основі взаємодії державних інститутів, бізнес-структур та асоціацій громадянського суспільства в політичних мережах.

Дещо пізніше представники Світового банку та програми розвитку ООН у своїх трактуваннях «governance» акцентують увагу не на складі учасників, а на способі управління. При цьому вони орієнтуються на «good governance» як концепцію для забезпечення стійкого розвитку

найбільш відсталих держав світу. У документі програми розвитку ООН під назвою «Управління для стійкого розвитку» (2002, Governance for Sustainable Human Development) поняття «governance» визначається «як практика економічної, політичної й адміністративної влади з управління справами держави на всіх рівнях». Це поняття об'єднує «механізми, процеси та інститути, через які громадяни та групи висловлюють свої інтереси, реалізують законні права, виконують обов'язки й балансують між розбіжностями» [16].

Завдяки діяльності ООН і інших міжнародних організацій, нині концепція «governance» синтезує в собі окремі ідеї теорії мереж, синергетики, суспільно-державного управління, теорії демократії комунітарного типу тощо. Вона залишає за державою вагомую роль у прийнятті політичних рішень, розглядаючи державне (ширше – публічне) управління як функцію суспільної координації. Державні справи, органи й організації стають публічними і відкритими для суспільної дискусії, яка стає важливим ресурсом вироблення політико-управлінських рішень. Підставою для вироблення політичних і організаційно-управлінських рішень стає прагнення до спільного блага, загального інтересу, які визначаються як державою, так і громадськістю. Прийняті рішення оцінюються не лише з точки зору критеріїв ефективності, але й моральних норм. У сам процес політико-управлінської діяльності включаються нові механізмами – громадська експертиза, громадські форуми, державно-суспільні комісії тощо.

Концепцію «governance» не можна вважати цілком сформованою. Окремі її ідеї виправдали себе в ході адміністративних реформ у різних країнах світу, а тому вітчизняними фахівцями доволі високо оцінюється її потенціал для українського суспільства. «Good governance» базується на восьми принципах, визначених ООН: участь (**participation**), законність (**rule of law**), прозорість (**transparency**), відповідальність (**responsiveness**), узгодженість (**consensus oriented**), справедливість та інклюзивність (**equity and inclusiveness**), ефективність і результативність (**effectiveness and efficiency**), підзвітність (**accountability**).

Наведений перелік, а також інші принципи «good governance», до яких звертаються окремі дослідники [15], демонструє, що ця модель може бути орієнтиром для демократичного врядування, до якого мають прагнути країни, що обрали демократичний шлях розвитку. Цілком імовірно, що орієнтація таких країн на засадничі ідеї «good governance» сприятиме не лише зміцненню демократії, але й пом'якшенню нега-

тивних наслідків глобалізації. Імплементація в державну політику та суспільно-владні взаємовідносини принципів «good governance» дасть можливість розподілити значну долю влади держави між суб'єктами нижчих владних рівнів і чисельними організаціями громадянського сектора, залишивши урядовим структурам роль посередника, здатного ініціювати, активізувати та стимулювати процеси вирішення суспільних проблем. Крім того, найбільші шанси для реалізації концепції «good governance» відкриваються на регіональному та локальному рівнях, оскільки саме тут кінцевий результат найбільше залежить від здатності територіальних органів влади, організацій громадянського суспільства і представників бізнесу налагодити ефективний діалог, домогтися максимально можливого рівня взаємодії у процесі вирішення суспільно значущих проблем.

Окрім того, трансформація функцій держави в умовах глобалізації й утвердження багаторівневих політичних відносин актуалізує проблему забезпечення керованості й управління глобальними процесами. У цьому контексті варто зупинитися на моделях (концепціях, парадигмах) глобального управління, які пропонують сучасні політичні науки. Йдеться про державоцентричну модель управління як правління «global government», що передбачає створення певного центру (світового уряду), який би здійснював управління у планетарному масштабі, та децентралізовану модель управління як керівництва й координації політичних процесів «global governance», у межах якої відбувається ширший розподіл влади і авторитету [16 с. 124–126]. Визнання багатосуб'єктності глобальних владних відносин зумовлює все більшу популярність другої моделі. Дистрибуція влади й авторитету, властивих «global governance», розглядається як фактор стримування однобічного правління окремої держави, а акцент на процесуальному характері управління передбачає потребу в нових інституціональних формах управління і взаємозв'язку державного й суспільного рівнів.

Саме «governance» більше відповідає ідеї та концепції багаторівневого управління, що нині отримує інтенсивний розвиток разом із процесами європейської інтеграції. Якщо спочатку термін «багаторівневе управління» характеризував відносини урядів різних рівнів — внутрішньонаціонального, національного та наднаціонального, визначаючи взаємодії та взаємозалежності між урядами, що функціонують на різних вертикальних територіальних рівнях, то потім почали враховувати й посилення горизонтальної взаємозалежності між державними та між-

державними суб'єктами. На цій підставі можна виділити два типи багаторівневого управління. Перший подібний до федералізму, коли розподіл влади обмежений певним числом юрисдикцій, що не перехрещуються, з невеликою кількістю територіальних рівнів, кожен з яких несе відповідальність за певні функції. Другий характеризує урядові угоди, за яких юрисдикції влади діють на чисельних територіальних рівнях і які можуть перехрещуватись. Якщо перший тип влади відносно стабільний, то другий більш гнучкий, здатний адаптуватися до вимог управління, що постійно змінюються.

Динаміка перетворень у просторових системах, яку характеризують внутрідержавна концепція «governance» й міждержавна концепція «global governance», підтверджує думку, що відбувається швидше трансформація, а не занепад держави [17, с.190]. Адже «governance» передбачає розширення простору політичного управління, у межах якого знайдеться місце для традиційної «government». Дистрибуція влади й авторитету, що властива «governance», не скасовує ієрархію, лише, як зазначає Дж. Розенау, взаємини між акторами, задіяними у процесі ухвалення рішень, стають гнучкішими й передбачають новий тип субординації [18 с. 205]. Концепція «governance» у значенні врядування й координації політики, зазначає Й. Пьєре, «має подвійне значення: з одного боку, воно відноситься до реального виразу адаптації держави до середовища, що змінюється; з іншого боку, — до теоретичної та концептуальної репрезентації координації соціальних систем» [19 с. 3]. Отже, і владні, і самоврядні начала присутні у врядуванні на всіх рівнях.

Розподіл державної влади в Україні між внутрішньодержавними суб'єктами, який відбувається під впливом суспільно-політичних процесів, очевидно вимагає того, що держава має прагнути залишити за собою регулювання головних питань зовнішньої політики й національної безпеки — питань, пов'язаних передусім із зовнішнім аспектом політичного суверенітету.

Але з трансформацією цього аспекту й пов'язані найбільші занепокоєння щодо розмивання, ерозії суверенітету нації-держави. Якщо внутрішній аспект суверенітету переглядається у зв'язку з процесами федералізації, деволуції, децентралізації влади, то зовнішній аспект залишався тривалий час недоторканим. Більше того, після включення до Статуту ООН та деяких інших міжнародних документів положень про суверенну рівність держав і про право націй на самовизначення

(1970 р.) зовнішній аспект політичного суверенітету став сприйматися як непорушна цінність. З поширенням інтеграційних процесів, держави свідомо почали позбавлятися своїх суверенних прав, відмовляючись, передусім, від фундаментального права оголошувати війну та укладати мир з іншими державами. Потім вони почали обмежували себе у правах самостійно приймати рішення з питань введення податків і зборів, заборони або заохочення ввозу чи вивозу товарів, друку грошей, запозичень, проголошення або обмеження політичних свобод, встановлення правил проведення виборів, проголошення смертної кари тощо.

Залучення до інтеграційних відносин вимагає подальшого розподілу влади у вертикальному вимірі. Набувають ключового значення центри прийняття рішень наддержавного рівня, яким демократичні держави делегують частину своїх суверенних прав. Інтеграційним процесам сприяє, з одного боку, економічне зростання, що відбувається завдяки розвиткові технологій, торгівлі й інвестиціям (Д. Гелд, С. Ліпсет, Ф. Фукуяма, Й. Шумпетер та ін.), з іншого — посилення взаємозв'язку і взаємозалежності між країнами світу, зникнення перешкод для поширення інформації й ідей (Л. Даймонд, С. Гантінгтон, П. Шміттер та ін.).

Водночас, посилення взаємозалежності між країнами сприяє поширенню тероризму, полегшує наркотрафік, відкриває можливості для зовнішніх суб'єктів з контролю над інформацією та маніпулювання нею, що послаблює безпеку країн. На цих підставах дослідники вказують на певні ознаки виникнення суперечностей між інтеграцією та безпекою.

Так, М.Ф. Платнер услід за Л. Даймондом та С. Хантінгтоном вказує, що сучасна глобалізація являє собою поєднання двох складників: ліберального елемента, який обмежує простір і сферу впливу уряду та елемента, який ґрунтується на суверенітеті народу і передбачає владу більшості, що знаходить своє відображення у виборчій системі. Якщо ліберальний складник цілком узгоджується з глобалізацією, то самоврядний — ні. Адже він передбачає «... особливі зв'язки, які поєднують членів політичної спільноти. Останні мають бути більш ніж лише людськими істотами, які мають права; вони мусять бути громадянами, які мають ще й обов'язки та зобов'язання перед своїми співгромадянами» [20, с. 1056]. Отже, наголошується на тому, що інститут громадянства є передусім атрибутом нації-держави і всесвітнє громадянство у глобальному суспільстві малоімовірно. Глобалізація розхитує з різних боків інститут громадянства як такий, про що свідчить поява в політичній

науці окремого напрямку досліджень, пов'язаного з дослідженням процесів транснаціоналізації громадянства, еміграційних режимів тощо. Розхитування інституту громадянства сучасні дослідники пов'язують не лише із залученням до політичних процесів негромадян, але й наслідками викликаной глобалізацією технологічної революції. Остання сприяє диференціації інтересів, індивідуалізації цінностей, якими особистість і групи людей керуються у своїй діяльності й поведінці. Цим процесам сприяє зростання впливу глобальних фінансових ринків на політику країн. Економічна політика окремих держав і міждержавних об'єднань орієнтується передусім на потреби цих фінансових ринків. Ринок у свою чергу підкрює індивідів економічним інтересам, у результаті чого вони дбають більше про прибутки, ніж суспільні та громадянські обов'язки.

Розхитування інституту громадянства не єдина загроза суверенітету. Доволі часто занепокоєння висловлюються у зв'язку з позбавленням регулятивних функцій держави, що обмежує, а іноді й унеможливає її вплив на внутрішнє політичне життя країни. Кількість непідвладних державі міждержавних і глобальних сил, що претендують на статус центрів прийняття рішень наддержавного рівня, невпинно зростає. Адже в умовах обмеження прав держави відкриваються нові можливості для бізнес-корпорацій, НГО, злочинних організацій, терористичних мереж, окремих індивідів, які використовуючи транснаціональні зв'язки, де переважають непідвладні конкретній державі глобальні сили, можуть диктувати їй свою волю. Отже, глобалізація робить проблематичним розвиток ліберальної демократії як основи нації-держави, підриває її цінності. У сучасній літературі наводиться безліч прикладів впливу транснаціональних акторів на перебіг міжнародних відносин і долю окремих держав та свідчень щодо неспроможності держав регулювати ці впливи. Одні з них сприяли демократизації (вплив світових НГО на владу в країнах постсоціалістичного табору), інші, навпаки, демонстрували відверто тоталітарні тенденції (дії терористичних угруповань, укладення ганебних союзів між урядом і бізнесом, потурання олігархізації економіки та політики).

Отже, з викладеного вище стає очевидним, що в умовах глобалізаційних та інтеграційних процесів держава втрачає, передусім, регулювання економікою та сферою безпеки як у внутрішньодержавних, так і в міжнародних відносинах. У внутрішньодержавних відносинах відбувається приватизація цих сфер, хоча приватизація сфери безпеки менш очевидна. Вона виявляється у зростанні числа закритих товариств та охорон-

них фірм, що є однією з ознак слабкості сучасних держав, оскільки забезпечення безпеки було традиційно найбільш важливою функцією держави. У міждержавних відносинах економіка та безпека виявляються об'єктами домагань усіх транснаціональних акторів, і держава вимушена конкурувати з ними, часто не на вигідних для себе умовах.

Щодо інших традиційних функцій держави, то вони становлять менший інтерес, принаймні для транснаціональних корпорацій. Цілком логічно, що за умов послаблення важелів контролю за сферою економіки та безпеки державами посилюється контроль над тими сферами, що менш цікаві для транснаціональних суб'єктів політики. О. Гюфе вказує на розширення функцій держави у вирішенні соціальних завдань, у галузі «освітнянської, наукової та культурної політики, а також політики економіки та ринку праці разом з розвитком техніки» [21, с. 161]. Адже цілеспрямована політика держави в соціальній і гуманітарній сфері може стримувати розмивання національного суверенітету через виховання та підтримку почуття громадянськості. Соціальна політика держави має захистити тих, чие становище погіршилось унаслідок відкритості економіки, здійснюючи превентивні заходи проти виникнення соціальних розколів у суспільстві. Хоча в умовах зростаючої конкуренції, що стимулює безробіття та нелегальну трудову міграцію, це доволі непросте завдання, яке сьогодні скоріше розглядається як бажана перспектива, а не чинна практика. Гуманітарна політика може захистити суспільство від нав'язування йому зовнішніх, глибоко чужих, навіть ворожих цінностей передусім через зміцнення національно-культурної ідентичності. Не останню роль у цьому процесі відіграє забезпечення цілісності мовного середовища, цивілізоване регулювання діяльності національних культурних індустрій, ЗМІ, навчальних закладів, підтримка проектів, які є важливими у сприянні розвитку національної культури тощо.

Список використаних джерел:

1. Юськів Б. Концепція і парадигми глобального управління / Богдан Юськів // Політичний менеджмент. — 2009. — № 1. — С. 119–139.
2. Алексєєнко І. В. Національна держава в умовах глобалізації світу (політичні і правові аспекти): [монограф.] / І. В. Алексєєнко. — К., 2006. — 360 с.

3. Політологія: [навч. посіб. для вузів] / Упоряд. та ред. М. Сазонова. — Харків: Фоліо, 1998. — 735 с.
4. Руссо Ж.-Ж. Суспільна угода, демократія і представництво / Жан Жак Руссо // Демократія: [антологія / упоряд. О. Проценко]. — К.: Смолоскип, 2005. — С. 237–247.
5. Остром В. Смысл американского федерализма. Что такое самоуправляющееся общество / Винсент Остром; [пер. санг. С. Егорова, Д. Утегеновой, ред. и предисл. А. Оболенского]. — М.: Арена, 1993. — 320 с.
6. Філософія політики: Короткий енциклопедичний словник / Авт.-упоряд: Андрущенко В. П. — К.: Знання України, 2002. 670 с.
7. Сытин А. Г. Политическая философия демократии: вклад Томаса Джефферсона / А. Г. Сытин // ПОЛИС. — 2008. — № 1. — С. 153–168.
8. Лейпхарт А. Многосоставные общества и демократические режимы / А. Лейпхарт // ПОЛИС. — 1992. — № 12. — С. 217–225.
9. Дарендорф Р. Общество и свобода / Ральф Дарендорф // Антология мировой политической мысли в 5 томах. — М.: Мысль, 1997. — Т. II. — Зарубежная политическая мысль. XX в. — 1997. — С. 783–796.
10. Мальковская И. А. Трансформация государства и эволюция публичного администрирования в условиях глобализации (актуализация европейского опыта для России) / И. А. Мальковская // Вестник Российского университета дружбы народов. — Серия: Политология. — 2006. — № 8. — С. 27–43.
11. Питерс Г. Глобализация, управление и его институты [Электронный ресурс] / Гай Питерс // Отечественные записки. — 2004. — № 2. — Режим доступа к журн.: <http://www.unescap.org/pdd/prs/ProjectActivity/Ongoing/gg/governance.asp>
12. Тоффлер Э. Метаморфозы власти / Э. Тоффлер; [пер. с англ.] — М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. — 669, [3] с. — (Philosophy).
13. Сморгунов Л. В. Сравнительный анализ политико-административных реформ: от нового государственного менеджмента к понятию governance / Л. В. Сморгунов // ПОЛИС. — 2003. — № 4. — С. 50–59.

14. Корженко В. В. Методологічні та евристичні інтенції сучасної концепції «governance»: [Електронний ресурс] / В. В. Корженко, В. В. Нікітін // Державне будівництво.— 2007.— № 1.— Режим доступу до журн.: <http://kbuara.kharkov.ua/e-book/doc/1/01.pdf>
15. Peters G. Governance without Government? Rethinking Public Administration / B. Guy Peters, John Pierre // Journal of Public Administration: Research and Theory.— 1998.— Vol. 8, № 2.— P. 223–243.
16. Held D. Democracy: From City States to a Cosmopolitan Order? / David Held // Political Studies.— 1992.— Т. 40.— P. 13–40.
17. Андрущенко В. П. Освітня політика (огляд порядку денного) / В. П. Андрущенко, В. Л. Савельєв.— К.: «МП Леся», 2010.— 368 с.
18. Rosenau J. Governance / James Rozenau // Global Governance: Critical Concepts in Political Science / Ed. by T. J. Sinclair.— London-New York: Routledge, 2004.— P. 179–209.
19. Debating Governance: Authority, Steering, and Democracy / Ed. Jon Pierre.— Oxford: Oxford University Press. 2000.— 251 p.
20. Платнер М. Ф. Глобалізація і самоврядування / Марк Ф. Платнер // Демократія: [Антологія / упоряд. О. Проценко].— К.: Смолоскип, 2005.— С. 1051–1063.
21. Гьофе О. Розум і право. Складові інтеркультурного правового дискурсу / Отфрид Гьофе.— К.: Альтерпрес, 2003.— 264 с.— («Сучасна гуманітарна бібліотека»).

Стаття надійшла до редакції 21.01.2013 р.

Отрешко В. С. Политический суверенитет в контексте создания государства

Анализируется трансформация понятия политического суверенитета и влияние глобализации и интеграции на современные процессы создания государства.

Ключевые слова: *политический суверенитет, государственное управление, функции государства, глобальное управление, территориальная целостность.*